

ŠTÚROVSKÁ ROMANTICKO-REALISTICKÁ KONCEPCIA NACIONALIZMU

TIBOR PICHLER, Filozofický ústav SAV, Bratislava

PICHLER, T.: Romantic-realistic Conception of Nationalism of Štúr's Adherents. FILOZOFIA 50, 1995, No 12, p. 663.

The paper discusses the Slovak national ideology, initiated and outlined by Ľudovít Štúr and his adherents. It focusses on the basic characteristics of their thinking and on their further development determined by external conditions. Attention is paid to the terminology of national thinking as well as to its development from defending the nation as something given, as an ethnic community to its critical reflection and finally to a project of a new reality – an established and a fully developed nation. The author sees the novelty of Štúr's adherents' conception of nation in its idea of nation as a selfconscious and selfwilling community. This conception drew upon the antihungarian works of the thirties and the forties of the 19th century, following their argumentation and rearticulating it in accordance with its new intentions.

Zvratovosť slovenského myslenia. Hneď na začiatku sa žiada spomenúť, že Štúrovo myslenie a myslenie ním inšpirovanej slovenskej intelektuálnej elity – štúrovcov – netvorí súdržný jednoliaty celok, ktorý by sa vyznačoval lineárnou a kumulatívnou tendenciou. Nejednoznačnosť tohto myslenia, spočívajúca v názorových, bezprostredne predchádzajúcim vývinom nenaznačovaných, nečakaných zvratoch bola často podmienená historickou makrosituáciou a jej udalosťami núkajúcimi príležitosti, ktoré síce nekorešpondovali s práve disponovateľným slovenským akčným potenciálom, napriek tomu však bolo ťažké „nechopiť sa“ ich. Logika príležitosti takto víťazila nad logikou postupného zrenia. Táto zvratovosť zreteľne vystupuje do popredia pri porovnaní štúrovskej ideológie, ktorá je čitateľná v predmarcovej, realisticky zameranej a s evolúciou „Slovenstva“ v rámci Uhorska počítajúcej publicistickej na stránkach Slovenských národných novín (1845-1848), s revolučnoromantickým politickým kurzom v revolučných rokoch a s porevolučnou rusofilskou slovanskou ideológiou. V revolučných rokoch sa podnikol pokus o iniciovanie prestavby Uhorska v zmysle etnonárodného federalizmu (*Žiadosti slovenského národa v Uhorsku* z mája 1848), pokus o slovanský revolučný akcionizmus (Štúr na Slovanskom zjazde v Prahe) a napokon pokus o monarchicky orientovaný slovenský národný revolucionizmus¹ (*Slováci, bratia!*), zameraný na vyčlenenie Slovenska z uhorského kráľovstva ako osobitnej korunnej krajiny habsburského mocnárstva [24]. Z hľadiska politického myslenia išlo o nacionálny demokratizmus, atypický revolučný

¹ Revolucionizmom rozumiem spontánny pokus o navodenie zásadnej zmeny bez dostatočnej organizačnej prípravy.

nacionálny monarchizmus a porevolučný fundamentalistický cáristický slovanský nacionalizmus kombinovaný s realistickým úsudkom, že v slovanskom rámci jedine Rusko je aktérom, pretože jedine ono predstavuje obávanú mocenskú jednotku a plní takto funkciu „svetového reprezentanta Slovanov“. Sklamaneému Štúrovi nebola cudzia myšlienka slovanskej mocenskej politiky a slovanskej moci bol ochotný podriaďiť aj jednotlivé slovanské národné partikularity a vzdať sa latinskej civilizačnej paradigmy stredoeurópskych Slovanov. „A Rusko má moc, obrovskú moc, a tým aj poslanie a právo rozmetať všetky slovanské separatistické tendencie a nárokovať si hegemoniu v celej rodine slovanských národov“ ([1], 140). Domnievam sa, že načrtnutá „zravorost“ slovenského národného myslenia má svoje príčiny v napätí medzi ideou, vôľou a objektívnymi možnosťami realizácie a v neposlednom rade asi aj v „hlbinnej“, nie vždy artikulovanej emocionálno-entuziastickej predispozícii mysle. Medzi nárokom, hocako oprávneným, a reálnymi možnosťami existoval nepomer, aj keď výnimočnosť revolučnej situácie skôr nabádala k tomu, aby sa neregistroval. Štúrovské myslenie je teda mnohznačné a je takto otvorené pluralitnej interpretácii, pričom možno konštatovať, že poskytuje podklad konštruovania viacerých, a to aj navzájom si protirečiacich tradícií. V súčasnosti sa diskusia v slovenskej odbornej verejnosti koncentrovala na Štúrovo porevolučné myslenie, ktoré „zatienuilo“ jeho predrevolučné myšlienkové novátorstvo a nepochybnú schopnosť kritického reflexie, ktoré si zasluhujú pozornosť.

Štúrovská koncepcia nacionalizmu sa zakladá na idealizme myšlienky a romantickom náhľade, že jazyk je identifikátorom národa ako svojráznej, individuálnej kolektivity ľudí. V tomto smere nie je novátorská, nadväzuje na myšlienkové úsilie, ktoré vyvinula predchádzajúca generácia *národovcov*, moderne povedané predstaviteľov národnej modernizačnej elity. Novou črtou je však systematickosť zdôvodnenia a s ním spojený projekt novej skutočnosti. Idealizmus a romantizmus slovenského národného myslenia nebol náhodný, ale situačne podmienený. Keďže národ, o ktorý išlo, nemal osobitné verejnoprávne ukotvenie, chod národovtvorných snáh „musel“ mať svoje východisko v zdanlivo nepolitickej sfére života – v jazyku. „Nevyhnutnosť“ premýšľania o jazyku a národe bola daná imperatívom modernizácie.

Nacionalizmus ako ideológia a teória nacionalizmu. Štúdia sa opiera o výskum textov slovenskej národnej ideológie z tridsiatych a štyridsiatych rokov 19. storočia. V pravom slova zmysle zakladajú slovenský nacionalizmus ako ideológiu. Arnošt Gellner vo svojej pozoruhodnej práci *Národy a nacionalizmus* [3] poukazuje na okolnosť, že historicky špecifické formy výskytu nacionalizmu ako ideológie na rozdiel od nacionalizmu ako princípu nie sú z hľadiska výstavby teórie nacionalizmu ako snahy o vysvetlenie fenoménu nacionalizmu relevantné. Ani nie tak preto, že sa ideológovia nacionalizmu nepredstavili ako autori originálnych a sofistikovaných myšlienkových útvarov, ktoré by si zasluhovali pozornosť vzhľadom na závažnosť samotného intelektuálneho výkonu, skôr preto, že ich argumenty a prirovnania sú si vzájomne veľmi podobné, ba priam zameniteľné. Gellnerov nezájum o jednotlivé národné ideológie je zo zorného uhla výstavby teórie odôvodnený, avšak z hľadiska dejín politického myslenia a utvárania moderných politických spoločenských, konštituovania zmyslu pre politično na strane obyvateľstva treba venovať pozornosť spôsobu a konkrétnym formám vývinu národnej ideológie, a to z toho jednoduchého dôvodu, že v takej či onakej podobe sa táto ideológia stáva rezervoárom politických hesiel, obrazov a prirovnaní, ktoré sa hojne vyskytujú v teoreticky

nerereflektovaných naratívnych sebainterpretáciách spoločnosti. Poznanie konštrukcie a vývinu národnej ideológie je teda dôležité z hľadiska poznania typu politického myslenia, prípadne politickej mentality i formy politickej kultúry. Domnievam sa, že to má význam pri reflektovaní chodu a foriem sociálnych premien aj v súčasnosti. Z tohto hľadiska bude kľúčový analytický opis štúrovskej národnej ideológie, ktorej charakter určuje zmes romantizmu a realizmu s variabilným pomerom oboch zložiek.

Modernizácia a nacionalizmus. Nacionalizmus je sprievodným javom modernizácie spoločnosti. Iný je v podaní teoretikov nacionalizmu, zväčša aj filozoficky kompetentných sociológov a historikov, iný je v podaní jeho protagonistov. Skôr, než sa pokúsim rozobrať štúrovskej národnej ideológiu, podujmem sa načrtnúť podmienky jej vzniku.

Nacionalizmus vystupuje v dvoch podobách [3]: ako „princíp“ a ako „pocit“, ako takpovediac objektívne a subjektívne. Ako princíp nie je kontingentný, ale priam nevyhnutný, súvisí s vytváraním podmienok fungovania modernej, t.j. priemyselnej spoločnosti, ktorá si vyžaduje kultúrnu homogenizáciu obyvateľstva na základe tzv. vysokej kultúry – štandardizovaného komunikačného systému založeného na gramotnosti a vzdelanosti.

Nacionalizmus ako „pocit“ verbalizovaný jeho nositeľmi v národných ideológiách a naráciách je naopak svojou konkrétnou podobou kontingentný. Sociologická podstata nacionalizmu je iná, než si ju predstavujú jeho protagonisti, ktorí sú stotožnení s „vecou“, ktorú sledujú a hlásajú. Národní ideológovia „tvoria“, teoretici nacionalizmu „poznávajú“.

Slovenské národné myslenie sa neodvíja od inštitúcií štátu alebo od inštitucionalizovaných, v uhorskej ústave zakotvených politických spoločenstiev, ale od pocitu a nároku nepolitických, „národný“ jazyk používajúcich intelektuálnych elít orientujúcich sa na modernizáciu národa čiže etnie, z ktorej pochádzali.

„Nacionalizmus je v podstate všeobecné presadzovanie vysokej kultúry v spoločnosti, kde predtým nízke kultúry vyplňovali život väčšiny a v niektorých prípadoch celého obyvateľstva“ ([3], 68). Vysoká alebo inak povedané štandardná kultúra, prenikajúca celým obyvateľstvom a zabezpečujúca rýchlu, abstraktnú a neosobnú komunikáciu, je nevyhnutným predpokladom rozvoja modernej spoločnosti. Splnenie tejto podmienky vedie k napätiu a konfliktom v dynastičných, tradičných štátoch, kde sa bolestne registruje rozdiel medzi jazykom a kultúrou vládcov a jazykom a kultúrou, ba jazykmi a kultúrami ovládaných, kde existuje viac potenciálne vysokých kultúr, ktoré prostredníctvom svojich elít bojujú o obyvateľstvo.

Modernizácia spoločnosti v našom regióne Európy bola spojená s kultúrnou revolúciou, ktorá predchádzala politickú, ba právom možno konštatovať, že ju komplikovala a v neposlednom rade implikovala aj teritoriálnu reorganizáciu. „Komplikácia“ spočívala v tom, že prechod od tradičnej stavovskej k modernej občianskej spoločnosti bol spojený s takým typom premeny kultúry ako komunikačného systému, ktorý súvisel s redefiníciou identity a lojality obyvateľstva. Išlo o novú predstavu spoločenstva. Tá viedla k sporom o jazyk a štát, v ktorom na seba narazili národné elity a ich národotvorné projekty.

„Mnohorečovosť“ verzus „jednorečovosť“ a obrana daností národa. Slovenské národné myslenie sa formuje na pozadí modernizácie Uhorska. Bol to proces, ktorý mal viacero aspektov: sociálny, politický, ale pre našu problematiku bol rozhodujúci aspekt jazykový. Ak sa

nacionalizmus ako princíp pokladá za nevyhnutný sprievodný jav modernizácie spoločnosti a ak nacionalizmus znamená zavedenie nového komunikačného systému (kultúry), homogenizujúceho obyvateľstvo, potom možno konštatovať, že v Uhorsku došlo k zrážke potenciálnych vysokých kultúr (osobitne slavizmu a maďarizmu) a ich nositeľov – kultúrnych elit. Zdá sa, že pre Uhorsko prestávalo platiť nemaďarskými nacionalistami často citované diktum uhorského kráľa Štefana I., že *Unius linguae uniusque moris regnum fragile et imbecille est* ([4], 217; [5], 4 podľa [6], 527, 717). Používať toto diktum ako argument v prospech domnejšej jazykovej rovnoprávnosti vo viacerých predmodernom, predmodernizačnom Uhorsku je neopodstatnené, pretože, ako dokazuje Daniel Rapant, táto rovnoprávnosť jednoducho neexistovala a ani existovať nemohla, keďže sa jazyk stáva relevantným problémom až v období imperatívnej modernizácie ([21], 84-85).

Zavádzanie maďarčiny ako nového úradného jazyka Uhorska po latinčine odhalilo problém v plnej šírke a splotitosti. Uhorsko bolo tradične „viacerčovou“ krajinou, pričom nejde len o fakt, že *materinská reč* obyvateľstva v rozličných regiónoch bola odlišná, ale aj o fakt, že existovali rôzne kultúry prevažne náboženského charakteru s vlastnou elitou, spisovným jazykom, literatúrou a tradíciou. Keďže absentovala nevyhnutnosť štátom garantovanej formálnej kultúrnej reprodukcie obyvateľstva, tradičná spoločnosť pripúšťala „výchovu“ vo viacerých navzájom neprepojených kultúrnych spoločenstvách. Problémom jazykovej modernizácie však nebola natoľko maďarčina ako úradný či „diplomatický“ alebo kuriálny“ (Hoič) jazyk Uhorska, čo sa zväčša akceptovalo, ako skôr snaha niektorých maďarských a promaďarských elit urobiť z tradične „viacerčového“ Uhorska Uhorsko „jednorečové“. Takáto snaha chápať lingvistickú modernizáciu ako lingvistickú unifikáciu Uhorska na základe maďarčiny, idea „jednej reči a jednej národnosti“, v Uhorsku vo zvýšenej miere ohrozovala miestne kultúry, medzi nimi aj luteránsku cirkevnú kultúru, keďže jej bohoslužobným jazykom na rozdiel od latinského jazyka katolíckej cirkvi bol jazyk „národný“. ² Nábožnosť mala výraznú národnú konotáciu. Ján Kollár vnímal nábožnosť a národnosť ako „sestry“ a konštatoval, že „loupežník národných rečí jest spolu i loupežníkem nábožnosti“ ([9], 18). ³ Pokusy o presadenie maďarčiny aj ako bohoslužobného jazyka v luteránskej cirkvi augsburského vyznania, pocit ohrozenia náboženského života viedli vo zvýšenej miere k publicistickým výstupom predstaviteľov luteránskej intelektuálnej elity, ⁴

² O bohoslužobnom jazyku rozhodovali miestne cirkevné konventy a senioráty, v ktorých mala rozhodujúce slovo šľachta, zväčša naklonená maďarizácii ([8], 14; [27], 96-100).

Kultúrna tradícia slovenskej luteránskej cirkvi bola pozoruhodná. Vzhľadom na priaznivejšie podmienky pre protestantov v Uhorsku v porovnaní s českými krajinami boli centrá protestantskej viery a vzdelanosti na Slovensku miestami bohatej literárnej činnosti a tradície, ovplyvňujúcej a prítahujúcej aj českých protestantov.

³ Kollárovo chápanie nábožnosti a národnosti ako „sestier“ spätých jazykom je zaujímavým dokladom vyrastania národotvornej ideológie z protestantského náboženského podhubia ovplyvneného pietizmom. Ako preukázala Liah Greenfeldová, národný či materinský jazyk sa v tomto duchovnom prostredí chápe a sakralizuje ako individualizované spojivo medzi komunitou národa a bohom ([28], 319).

⁴ Nepriamo to potvrdzuje aj E. Henszlmann, keď konštatuje, že medzi „slovanskými kmeňmi s výnimkou úsilia niektorých slovenských luteránskych teológov panuje hlboká politická apatia a samotný ľud je v súčasnosti ešte neprístupný každému pohybu“ ([10], 48).

Tézu o protestantskom pôvode národného hnutia zastáva aj E. Štúr ([1], 135).

brániacej právo národov ako etnických spoločenstiev Uhorska na materinský jazyk a na vzdelávanie sa v ňom ([21], 66).

Národ sa v dobovej slovenskej publicistike chápal v dvojakom zmysle: ako nepolitické etnické spoločenstvo ([13], 405) a ako politické spoločenstvo, čo konkrétne v Uhorsku znamenalo šľachtické stavy tvoriace uhorský politický národ ([11], 275). Jozef M. Hurban charakterizoval situáciu takto: „V Uhorsku nemá nijaký národ ako národ výlučné práva a privilégiá; podľa uhorskej konštitúcie je jeden národ, a to: vyššia a nižšia šľachta, vyššie a nižšie duchovenstvo katolícke a nezjednotené grécke; ostatné obyvateľstvo je *misera contribuens plebs*“ ([12], 148). Nacionalizácia ako sprievodný jav modernizácie však znamená akulturáciu nevzdelaných a postupnú politizáciu (*pozvanie do dejín*) politicky bezprávných vrstiev obyvateľstva. Problémom v dynastických štátoch bola jazykovo-kultúrna identifikácia týchto vrstiev, ktoré prirodzene neboli homogénne: zvnútra, či zvonka, takpovediac „organický“, či „mechanický“.

Liberálne orientovaná časť šľachtických stavov bola nositeľkou „mechanickej“ modernizácie, t.j. aj nacionalizácie čiže maďarizácie Uhorska. Pokúšala sa preniesť atribúty moderného národa historicky demonštrovaného Francúzskou revolúciou na feudálny šľachtický národ s perspektívou postupného rozšírenia platnosti ústavy aj na ďalšie vrstvy obyvateľstva ([7], 397, 405), ([21], 60-61). To znamená, že v Uhorsku sa sporil centrálny oficiálny maďarizačný nacionalizmus s jednotlivými etnokultúrnymi nacionalizmami, ktoré po prekonaní kultúrnej fázy svojho formovania (kodifikácia spisovného jazyka, založenie národnej literatúry a rozvíjania štandardnej národnej kultúry) individuálnym tempom a vzhľadom na osobitné podmienky svojho formovania i s individuálnym časovým horizontom pozvoľne prechádzali do fázy politickej, ktorá sa prejavovala národnou agitáciou a mobilizáciou. Tento proces urýchlila revolúcia r. 1848. Treba však spomenúť, že formovanie národných snáh v etnicky pluralitnom Uhorsku časovo viacmenej koincidovalo ([7], 284; [21], 91). Existoval však rozdiel v možnostiach inštitucionálneho zabezpečenia jednotlivých snáh. Táto okolnosť spôsobovala, že proces modernizácie v Uhorsku bol napätým, konfliktným a traumatizujúcim procesom.

Pri zrážke nacionalizmov v Uhorsku išlo o jazyk. Jazyk, predovšetkým *materinský*, sa pokladal za „najvlastnejší majetok“ ([11], 275) národa chápaného ako etnická jednotka. Predštvúrovské antimad'arizačné spisy tematizujú hlavne materinský jazyk ako *danosť* a menej spisovný (národný) jazyk, hoci nechýbajú poukazy na jeho dvestoročnú existenciu. Ján Čaplovič: „...slovanská reč má už dvesto rokov svoju určitú ortografiu, gramatiku a slovník“ ([13], 400; ([11], 278). Chýba tu ešte špecifický pojem slovenskosti ako národnej identity. Charakter myslenia a argumentov je z hľadiska neskoršej štvúrovskej národnej ideológie zväčša len *obranný* a formuje sa na základe argumentov v prospech existujúceho „mnohorečového“ neoficiálneho status quo v Uhorsku a s poukazom na jeho historickú zvykovosť a tradíciu. U Ľudovíta Šuhajdu sa však okrem obhajoby tradície možno stretnúť aj s podnetným premýšľaním o riešení sporov o jazyk či jazyky. Zmieňuje sa o potrebe právnej úpravy etnických regiónov Uhorska (Karpato-Slávie, Maďárie, Rusínska, Valachie, Rácka, Chorvátska, Vendska, Teutónska) do formy „únie“ a upozorňuje na závažnosť, resp. problémovosť vzťahu národa čiže etnie a vlasti čiže štátu ([11], 279-281). Upozornenie nadobúda na silu vzhľadom na argument objavujúci sa v maďarizačnej spisbe, že „jazykom vlasti“ je jazyk maďarský. Vyzdvihnutie rozdielu medzi *vlastou* čiže *štátom* a *národom* čiže *etniou* v tom zmysle, že prvý pojem vyjadruje čosi umelé, získateľné a meniteľné, kým druhý čosi „prirodzené“, je dôležité pre formovanie pocitu skupi-

novej identity a lojality. Podľa Šuhajdu má národ preferovaný nárok na emocionálnu náklonnosť a lojalitu, a to z toho dôvodu, že tvorí „prirodzenejšie“ a zároveň aj „trvalejšie“ spoločenstvo. Podobne uvažoval aj Kollár. Tvrdil, že vlast' je „mŕtva zem“, ktorú možno stratiť a nájsť, kým reč a národ, ktorý je „duchom“ a „osobnou vlastnosťou“, nikdy ([26], 127). Zároveň však konštatoval, že „láska k národu sa nosí v srdci“, čím ju zduchovnil, idealizoval, a tým aj politicky odmocnil. Svoj kultúrny slavizmus definoval ako apolitický.

Ludovít Štúr vo svojich úvahách o „spojivách“ generujúcich „jednotu vlasti“, t.j. súdržnosť štátu tvrdí, že sa v mnohonárodnostných „vlastiach“ dosahuje nie na základe jedného jazyka a jedného národa, ale takým politickým a občianskym poriadkom, ktorý vyvoláva spokojnosť národnostne rôznorodého obyvateľstva a budí v ňom zmysel pre patriotizmus, t.j. „oddanosť ústavom a krajiniským poriadkom“ ([19], 213-217).

Maďarčina sa akceptuje ako úradný, „kuriálny“ či „diplomacký“ jazyk „vlasti“, hoci s istými výhradami, odmieta sa však jej „naturalizácia“ (Hoič) medzi nemaďarskými národnými Uhorská v každodennej kultúrnej komunikácii. Odmieta sa „rečová jednota“ Uhorská. Bránia sa danosti: zvyková mnoharečovosť Uhorská⁵, „prirodzený“ *materinský jazyk*, národ ako etnické spoločenstvo s právom na vzdelávanie vo svojom jazyku a v neposlednom rade aj tradícia vlastnej cirkevnej kultúry, z ktorej vyšiel nacionalizačný impulz.

Národoobranné, antimadžarizačné spisy však ešte nepoznajú jasne určený pojem slovenskosti, slovenskej národnej identity, ani program jej rozvoja. Chýba jasno v otázke spoločného spisovného jazyka ako základu štandardnej národnej kultúry.

Dynamizácia daností: štúrovská národotvorná ideológia. Štúrovská koncepcia *národotvorného myslenia*, ktorá sa formovala v období rokov 1843 až 1847 v spojitosti s iniciatívou kodifikácie stredoslovenčiny ako slovenského spisovného jazyka, zameraného na zjednotenie slovenskej intelektuálnej elity, rozdelenej konfesiónálne a aj v otázke spisovného jazyka, je kvalitatívne novým útvarom v dejinách slovenského národného myslenia. Štúrovej koncepcii pripisujem atribút národotvornosti a myslím ním intelektuálne i praktické úsilie premeniť *danosť* – slovenské etnické spoločenstvo v Hornom Uhorsku – na plne rozvinutý moderný občiansky národ. Jeho koncepcia bola zdôvodnená jazykovo a filozoficky vzhľadom na neprítomnosť adekvátne inštrumentalizovateľnej štátnej tradície. Štúrovské národotvorné myslenie je pre vývin slovenského nacionalizmu paradigmatické, pretože načrtlo problémový a cieľový horizont slovenskej kultúrnej i politickej inštitucionalizácie.

Štúrovské myslenie je národotvorné preto, že sa neuspokojuje s obranou *daností*, ale vychádzajúc z nich sa zameriava na iniciovanie kvalitatívnej *zmeny* slovenského etnického spoločenstva na základe nového spisovného jazyka a z neho odvodenej národnej subjektivity. Takto postulovaná subjektivita potom stojí pred úlohou získať uznanie svojej „osobnosti“, a to prostredníctvom svojej aktivácie predovšetkým na poli duchovného života. Toto myslenie je národotvorné aj tým, že sa usiluje na rozdiel od národoobrannej stratégie systematicky myslieť

⁵ Tento fakt neobchádza ani maďarská publicistika v Uhorsku. E. Henszlmann zdôvodňuje maďarizáciu centrálnou polohou maďarského etnika, politickou pružnosťou a iniciatívnosťou jeho elity v porovnaní s ostatnými, ktorým pripisuje politickú apatickosť a slovanským elitám navyše aj liberálno-konzervatívneho ducha ([10], 47).

národ ako pevnú jednotku pohybujúcu sa v čase, ako svojbytnú jednotku aj, alebo predovšetkým, v slovanskom kontexte. „My sme Slováci a ako Slováci stojíme pred svetom i Slovanstvom“ ([25], 112).

Už v predšćurowskej spisbe sa objavil herderovský názor, že jazyk nie je len prostriedkom dorozumievania (stanovisko Jána Čaploviča), ale aj čímisi viac: médiom skupinovej, kolektívnej súdržnosti, princípom tvoriacim a zabezpečujúcim identitu. Už Ľudovít Šuhajda konštatoval, že „reč vlastná každému ľudu je *národný rozlišovací znak*, jeho charakter, prostredníctvom ktorého sa vyjadruje duch pospolitosti, ba i národný zmysel“ ([11], 276). Aj Ľudovít Štúr vo svojom spise *Ponosy a žaloby Slovanov v Uhorsku 1843* pokladá jazyk za prostriedok, ktorým istá kolektivita, v našom prípade národ, prejavuje svoje „vnútro“, svoj „náhľad na svet“, svojho „ducha“. Nachádza v ňom znak „osobnosti, to znamená, národ hovorí svojím jazykom, že patrí sám sebe, že poslúcha svoj vlastný rozum a v duchovnej oblasti je samostatný, to znamená, že jazyk ako vonkajší výraz jeho ducha stačí mu pre rozvoj jeho ľudskosti. Národ obstojí ako národ len spolu s jazykom, bez neho by ním nebol; ak má teda osobitný jazyk, uzná sa za národ a ako takému patrí mu právo udržať si isté postavenie vo svete“ ([16], 122). Ide v podstate o herderovský romantický náhľad, ktorý pokladá jazyk za konštitutívny prvok národa. Národ je v tomto zmysle primárne kultúrnou entitou.

Herder zohral pri formovaní a rozvoji národných snáh v strednej Európe rozhodujúcu úlohu: Slovanov povzbudil pozitívnymi, Maďarov negatívnymi predpovedami o ich budúcnosti ([7], 19). Ako konštatoval Frederick M. Barnard, pôsobil v období, v ktorom sa pojmy typu štát, ľud, národ začali ideologizovať, t.j. spájať s istým svetonázorom viazaným na filozofiu dejín. Pojem *zmluvy* ako prostriedku súdržnosti a organizácie vzťahov obyvateľstva štátu bol preňho nepoužiteľný, pretože bol výsledkom kalkulu medziľudskej súčinnosti zvažujúceho zisk a stratu, záujmy. Legitimita politického zväzku založeného na tomto pojme sa mu zdala „vonkajšková“, „mechanická“, „neorganická“. Pýtal sa na „organickú“, zvnútra pôsobiacu silu združujúcu ľudí do spoločenstva ([17], XVII). Odpoveď na svoju otázku našiel v oblasti, ktorú by sme mohli nazvať akousi oblasťou zdanlivo nepolitickej sociálnej organiky. Skupinotvornou silou je „duch národa“. Je „organickou“, „prirodzenou“ silou a nachádza svoje vyjadrenie v jazyku, s ktorým sa ľudia rodia. Z hľadiska „prirodzených“ jazykových národných jednotiek, viazaných a spätých spoločným „pôvodom“ či „rodom“, sa museli javiť niektoré dynastické, etnicky heterogénne štáty ako „neprirodzené“, ako bezduché umelé organizmy, ako „štátne stroje“. Na rozdiel od *mechanickej* politiky, dôvodiacej skôr právom, administratívnymi procedúrami a efektivitou, sa Herder usiloval o zavedenie *organickej* politiky, pričom nevychádzal z perspektívy vládcov a etablovaných štátov, ale z perspektívy ovládaných a ich potrieb, daných takpovediac ich „vnútornou“ ustrojenosťou. Charakter organickej politiky bol romantický. Zdôrazňoval individualitu „prirodzených“, t.j. národných celkov, ako aj ich tvorivú silu – „ducha národa“. Herderova teória organických spoločenských celkov mala vplyv na „organickú“ modernizáciu multietnických dynastických štátov v procese formovania moderných národov. Jeho nepriamou súčasťou bola aj otázka hraníc, uvažovanie o prirodzenosti či neprirodzenosti hraníc existujúcich štátov. „Nie vrchy, doliny, rieky a jazerá, ale reč ako orgán a nástroj duchovnej inteligencie, zdeliť sa majúcej v spoločenskom živote, je to, čo by malo rozdeľovať štáty“, takto herderovsky si povzdychol Šuhajda ([11], 277).

Herderova teória prirodzeného spoločenstva našla uplatnenie v tých stredoeurópskych národných hnutiach, vrátane slovenského, ktoré svoje partikulárne nacionalizmy realizovali z *etnických*, a nie *štátnych* východísk. Mala nepolitický základ, ale politický dopad.

V etnickom nacionalizme sa zvyčajne argumentuje obranou materinského jazyka ako manifestácie *ducha národa*. Jazyk, o ktorý však ide, perspektívne nie je „prirodzeným“ faktom, ale výsledkom vedomého, nepochybne ideologizovaného zásahu. Nacionalizmus formuje danosti, ktoré nachádza, do projektov nových skutočností. Hoci vychádza z obhajoby daností, napríklad ľudového jazyka a ľudovej kultúry, jeho cieľom je štandardný jazyk a štandardná kultúra. Operuje históriou, ale je zameraný na budúcnosť.

Tvorivé narábanie s danosťami možno sledovať v rozsahom nevelkom, významom však prevratnom spise Ľudovíta Štúra, ktorý napísal ešte v roku 1843, ale vydal až v roku 1846, *Nárečia slovenskuo alebo o potrebe písania v tomto nárečí*. Jeho autor v ňom zdôvodňuje zámer kodifikovať stredoslovenčinu ako nový slovenský spisovný jazyk, ktorý by preklenul rozdelenosť slovenskej intelektuálnej elity v otázke spisovného jazyka. Uvedomil si, že *materinský* jazyk, t.j. jazyk hovorený, bol ešte len *prirodzeným*, nešľachteným putom objektívne existujúcej kolektivity ľudí, nedostatočne reflektovanej a nepreviazanej vedomím abstraktnej skupinovej spolupatričnosti a lojality. Jeho pozornosti neušlo, že hoci najprv argumentoval materinským jazykom ako „vnútorným“ princípom konštituujuúcim národ, tento vnútorný, takpovediac prirodzený, neumelý princíp nestačí v dobe všeobecnej a imperatívnej modernizácie v kontexte národotvorných procesov v monarchii na zabezpečenie rozvoja národa, v takomto zmysle ešte len etnického spoločenstva. Takéto „vnútro“ si jednak vyžadovalo stváranie a reprezentáciu vonkajšími, najskôr kultúrnymi a neskôr i politickými inštitúciami. Štúr pochopil, že prostriedkom na dosiahnutie tohto cieľa je všeobecne akceptovaný spisovný jazyk, štandardná národná kultúra budujúca na tomto jazyku a nová abstraktná predstava o spoločenstve, ktorá generuje vznik zmyslu pre moderný pojem národa. V tejto súvislosti pripadla stmelujúcemu účinku čítaného tlačeného slova (noviny, časopisy, knihy) rozhodujúca úloha. Nemýlil sa, keď tvrdil, že „novinami berie národ účasť vo veciach pospolitých krajiny“, a ocenil takto význam tlače ako prostriedku konštituujúceho „pospolitost“ ([19], 34).

Postuloval svojbytného slovenského „národného ducha“. Konštatujúc slovenskú národnú identitu založenú na „organickom princípe“ jazyka, premýšľal o ukotvení jej svojbytnosti. Zistil deficit svojbytnej dejinnosti, ktorý sa prejavuje v absencii kultúrnych a politických výkonov, t.j. „vyššieho duchovného života“. K tomu sa pridružuje jeho ďalšie zistenie, že práca vykonaná osobnosťami slovenského pôvodu sa pripisuje na prospech „cudzích“ individualít. Takéto nálezy a zistenia sú typické pre obdobie rozvíjajúceho sa nacionalizmu, sú späté s meniacimi sa pocitmi príslušnosti, identity a lojality, kedy dochádza aj k sporom o vlastníctvo historické, v stredoeurópskom rámci o etnický podfarbené prehodnotenie udalostí, osobností a napokon i štátov. Keď Hurban píše, že „nemáme históriu“, ale „len prolegomeny k nej“, že „synovia Tatry“ sú len „prvopostavy, čo sa vo svojej pôvodnosti ešte nikdy nezjavili“ ([12], 116, 118), nepriamo deklaruje uhorskú históriu Slovákov ako neslovenskú, a teda cudziu. Pravda, uvažuje tak už na základe takeého pojmu národa, o ktorom Gellner hovorí, že je zmysluplný len v období nacionalizmu.

Na rozdiel od Kollára Štúr vyčlenil Slovákov ako svojbytný „kmeň“ v rámci „slovanského národa“ a vymedzil jeho „duchovnú“ i historickú osobitosť vo vzťahu k národu českému. „Česi

sú kmeň od nás odchodný, ich história nepadá na nás, bo sme my v nej žiadnej účasti nemali“ ([25], 116).⁶ Stal sa tak zakladateľom moderného slovenského nacionalizmu a spolu s Hurbanom autorom ideológie slovenskej svojbytnosti. Svojbytnosť by podľa neho mala implikovať existenčný model, ktorý má centrum v sebe samom a nesie za seba zodpovednosť tak v slovanstvom, ako aj uhorskom kontexte.⁷ Chcel dať podnet k rozvoju „samotvorného, samostatného života slovenského“ ([19], 177). Išlo mu o zakotvenie a realizáciu nároku kolektívnej subjektivity slovenského etnického spoločenstva. Preto dôvodil: „V spojení rozšírenejšom von z hraníc našej kmeňovitosti, neboli by sme osobou pravdivou, akou k povýšeniu nášmu byť musíme, bo by sme tak sami sebou nevládali, ale boli by sme alebo my iných prilipenci, alebo druhí nás“ ([21], 110). „Prilipenci“ je terminus technicus štúrovskej spisby a vyjadruje absenciu subjektivity a vykryštalizovanej identity. Vyskytuje sa aj u Hurbana: „Treba sa čudovať, že Slovania ich (Slovákov) neuznávali, vždy ich prihadzovali na dôvažok k iným... lepšie duše sa lepili k iným kmeňom (slovanským, T.P.), podlé duše sa lepili k cudzím národom. A ako jedno tak aj druhé bolo len priliepaním sa.“⁸ Hurbanovo hodnotenie: „Spravodlivo sa nám to všetko stávalo, lebo nič sme neurobili, čím by sme sa boli uplatnili“. Platí to opäť o národnej kolektívite ako celku. „Aj náš ľud slovenský sa tak vžil do telesnosti, že mu už veľmi málo ostávalo z jeho duchovných darov. Reč, zvyky, nábožnosť si zachoval, ale všetko ostatné utratil“ ([12], 124). Devízou má byť „pomáhať samému sebe sebou samým“ ([12], 133). Z uvedených citátov vyplýva, že hlavným zámerom kodifikovania novej formy slovenského spisovného jazyka a dôvodenia svojbytným „národným duchom“ bolo konštituovanie predstavy slovenskosti ako základu dejinnotvornej subjektivity. Mala prekonať trpný, negatívny historizmus, o ktorom Hurban hovorí: „Doteraz sme len trpeli...“ ([12], 118). Slováci nemali byť len objektom, mali sa stať subjektom dejín, čo implikovalo kolektívne sebauvedomovanie a vnímanie seba samého ako súdržného celku. Realizácia tejto úlohy je po kodifikácii nového spisovného jazyka ďalším stupňom v rozvoji Štúrom iniciovaného slovenského národotvorného myslenia. Dá sa sledovať v Štúrovej žurnalistickej práci pri zostavovaní a vydávaní Slovenských národných novín, zameraných na tvorbu slovenskej verejnej mienky. Transformáciu slovenského etnického spoločenstva, prakticky „obecného ľudu“, na moderný národ kódoval ako „povýšenie nášho života“, ako „rozvoj pospolitého života“. Články z tohto obdobia predstavujú Štúra ako kritického žurnalistu a mysliteľa, realisticky opisujúceho stav a potreby slovenských národotvorných snáh, usilujúceho o racionálny politický diskurz. Dosvedčujú, že sa prepracovával od romantických počiatkov k realistickým úvahám a názorom.

Národ sa zakladá na zmysle pre spolupatričnosť navzájom si neznáameho veľkého počtu ľudí, na zmysle pre abstraktnú jednotu, upevňovanú úctou voči zákonom a inštitúciám verej-

⁶ Vid' stanovisko Jána Francisciho: „My zstaneme a chceme zstat bratry, ale abychom bratem někomu měli býti, musíme nejdřív pro samých sebe něčím býti, ja, v samých sobě brata, tedy samostatného subjectu pochop míti“ (citované podľa [29], 261).

⁷ Daniel Rapant správne poznamenal, že „slovanský kontext“ umožnil individualizáciu Slovákov ako národa v Uhorsku a následne „uhorský kontext“ splnil funkciu individualizátora Slovákov ako „kmeňa“ v slovanstve.

⁸ Aj Alexander Matuška v *Štúrovcoch* opakuje štúrovsko-hurbanovskú rétoriku: „privesok druhých“, bezdejinnosť, resp. negatívna, trpná dejinnosť ([18], 10-11).

ného poriadku, ako i na zmysle pre spoločenský záujem a dobro, ktorý v istých situáciách je nadradený individuálnemu. Transformácia etnického spoločenstva na národ ako spoločenstvo zákona a práva, t.j. spoločenstvo občianstva, si vyžaduje prekonanie tradičných a úzko lokálnych horizontov života, ktoré sú typické pre prednárodné a predmoderné komunity, kde sa ľudia poznajú osobne alebo z videnia. Moderné národné spoločenstvá sa „vidia“ abstraktné – „neviditeľne“. Slovenský život fixovaný na horizont „domácnosti“ pokladá Štúr za neuralgický bod procesu formovania Slovákov na moderný národ. Diagnostikuje mu chýbajúceho „ducha pospolitosti“. Konštatuje: „Národ odvykol celkom od pospolitosti, ona sa mu celkom neznámou stala, zato ale tým viac zbujnel život domáci a na tomto si Slovák hodne na pokoj utlal. So životom týmto domácim rozvíli sa, pravda, všetky jeho cnosti, ale aj necnosti: utvrdila sa pokojamilovnosť, pracovitosť, starostlivosť o svojich, ale vzrástla aj uťahovanosť, poddávajúcnosť, sebeckosť, o vyššie veci nedbanlivosť, psota duchovná“ ([19], 120). K týmto „necnostiam“, negatívnym skutočnostiam slovenského života pristupujú ďalšie, „rodinofubstvo“ či „rodinkárstvo“, ktoré bráni rozvoju účinného slovenského verejného života. U širokých vrstiev, t.j. u obecného ľudu, ktorý tvorí „podstatnú časťku národa nášho“, diagnostikoval „ducha služobnosti“. Pokladá ho za dôsledok dlhodobej adaptovanosti na feudálny spoločenský poriadok. Kritické hodnotenie sociálnej mentality a vôbec schopnosť kriticky reflektovať stav slovenského národotvorného procesu potvrdzuje výstižnosť charakteristiky Ľudovíta Štúra formulovanej Milanom Hodžom, ktorý vo svojej práci *Československý rozkol* správne postrehol, že Štúr z „metafyziky len dedukoval, inak však pevne kráčal po zemi“ ([20], 305). V tomto zmysle možno Štúra v predmarcovom období pokladať za realistu napriek jeho romantickému východisku. Odporúčal: „Musíme poznať najsamprv samých seba, naše slabosti, naše chyby, viny a zlosti, jestliže sa ďalej chceme dostať“. Vyslovuje sa za étos úprimnosti, nezakrývania nedostatkov a slabostí. Potrebná je vôľa „všetko napravovať a na dobrú cestu nastrájať“ ([19], 46, 47).

Zmienili sme sa o dvoch momentoch štúrovského národotvorného myslenia: kodifikácia spisovného jazyka zakladá národnú identitu a zároveň je prostriedkom kultúrnej homogenizácie slovenského etnického spoločenstva a jeho následnej premeny na moderný národ. Prostriedkami kultúrnej homogenizácie sú tlač v širokom slova zmysle, kultúrnoosvetová a spolková činnosť, vzdelávanie v národnom jazyku. Štúr správne postrehol, že národ v pravom slova zmysle nie je tvorený nereflektovane existujúcim spoločenstvom s istými spoločnými znakmi, ale predovšetkým vedomím kolektívnej súdržnosti a spolupatričnosti, „túžbou po národnosti“. ňou „sa vyslovuje vôľa národa, že už sám sa pohnúť chce, že za tým, čo je lepšie, túži, že sa už k dačomu spôsobilým cíti“ ([19], 219). Národ je veľkou komunikačnou jednotkou previazanou neviditeľnými putami „vyššej“ abstraktnej jednoty občianstva, vedomím zákona a „poriadkov“: náboženstva a ústavy.

Dôležité je upozorniť, že Štúr konštatovaním existencie „túžby po národnosti“ ešte nemieni existenciu plne rozvinutej národnosti. Tá sa dosahuje národným „hýbaním sa“. V tomto zmysle má pravdu Gellner, keď výstižne hovorí, že nacionalizmus generuje národ ([3], 67). Národnosť definuje Štúr ako „samocit“, ktorý sa nadobúda v pravom slova zmysle „osvedovaním sa“, „túžením po samého seba väčšom zdokonalení, po väčšej pred inými i pred sebou platnosťou“ ([19], 219). V tomto zmysle konštatuje jej absenciu. „Nevedeli sme o sebe ako celku, v ktorom sme všetci spojení, nevedeli sme o celku národnom“ ([19], 152), konštatoval Štúr

a takto intendoval revolúciu sociálnej predstavivosti slovenského etnického spoločenstva, ako i prekonanie jeho tradičného „nižšieho“ videnia pospolitosti v úzko lokálnych horizontoch rodiny a susedstva, založenom na kontakte *face-to-face*. „Obecný človek stará sa len o dom a rodinu svoju, jeho zaujíma len dedina, okolie, kde žije, jemu je toto svet celý, čo tam za *vidiekom* leží, čo sa tam stáva a robí, málo on na to dbá, alebo nepozerajú ta jeho oči...“ ([19], 32).

Podobne konštatoval Mikuláš Ferjenčík v Slovenských národných novinách 4. 4. 1848: „Slovák ako Slovák žil osamote, ukrytý, utiahnutý. Ale kto poznal Slovákov potom? Sami seba neznali“ ([23], č. 275). Dá sa uzavrieť, že štúrovské romanticko-realistické národotvorné myslenie pripisuje veľký význam pretváraniu sociálnej mentality, ako i spoločenských postojov a návykov. Formovanie národa chápe zároveň ako premenu „obecného ľudu“ na ľud občiansky, ktorý si je vedomý svojich práv a povinností v spoločnosti; znamená teda výchovu k občianstvu, vštepovanie zmyslu pre pospolitosť.

Pôvodne, pri kodifikačnom akte, počítal Štúr i Hurban s možnosťou získať pre národovotvorné ciele i slovenské zemanstvo. Z článkov Slovenských národných novín po vypuknutí revolúcie v roku 1848 vysvitá, že toto očakávanie sa nespĺnilo a šľachta sa „nepri národnila“, ale sa priklonila k oficiálnemu maďarskému nacionalizmu. P. Z. Hostinský v Slovenských národných novinách 14. 4. 1848 konštatoval, že len politicky bezprávný ľud sa „nevzdal svojho rodu“ a „slovenstvo“ pozostáva z nemeštianskych a nešľachtických vrstiev. „Ľudu tomuto postáť národa vydobudnúť“ sa kladie za cieľ snaženia a znamená zabezpečenie jeho účasti na politickom živote.

Rok 1848: „všetko probovať“.⁹ V revolúcii roku 1848 nepovstal „ľud“ monarchie, ale „národy“ ako budúce nové subjekty politického života, usilujúce o svoje uznanie a inštitucionálne zakotvenie. Subjekt revolúcie nebol jeden, bolo ich viac a stáli proti sebe. Bola to zvláštna revolúcia. Išlo o politickú a národnú slobodu zároveň. Kým o politickej slobode nebolo sporu, vznikla konfliktná situácia v otázke jej realizácie v príslušných národných rámcoch, čo znamenalo aj správnu a teritoriálnu reorganizáciu. Nadôvažok „hru o slobodu“ ovplyvňoval svojím dynastickým záujmom aj panovník ako reprezentant *starého* poriadku. Problematiku politickej a národnej slobody zauzľovali teda národy i panovník. V článku *Zbratanie sa národov* (Slovenské národné noviny č. 280, 21. 4. 1848) P. Z. Hostinský tvrdí, že subjektom dobového diania sú „pokrvné národy“, zbratať sa majú najskôr národy „jedného plemena“, a až potom sa môžu solidarizovať „podľa svojho pôvodu odchodné národy“.

Revolučná situácia bola pre slovenskú národnú elitu vedenú Štúrom prekvapením, a to neočakávaným. Bola výzvov. Spôsobila zmenu v logike štúrovského myslenia a napokon i konania. Štúr pôvodne počítal s evolučnorealistickým scenárom vývinu slovenského národného hnutia. „...život národov sa prenáhliť nedá, ale keď sa má podariť, miernym krokom len ísť môže a že to, čo je lepšie, ako huba za noc nevyrastá“ ([19], 34). Zrazu tu však bola netušená, nepredvídateľná príležitosť, s ktorou nikto nerátal. „Čo sa len v hodnej diaľke času čakalo, o čom sa myslelo, že príde len o 20, 30, 40 rokov, to je už tu, to prišlo ako cez noc...“ ([19], 358). Štúr si bol vedomý tejto príležitosti, zároveň však bol aj realista, keď si povzdy-

⁹ Tento termín používal Svetozár Hurban Vajanský.

chol: „Ale nás našiel čas nepripravených“ ([19], 361). Napriek poznaniu nedostatkov slovenského národného hnutia, ktoré bolo prakticky len vo svojich počiatkoch a zamerané na drobnú prácu a pokojný rast, by zjavne bolo bývalo neodpušiteľné nechopiť sa príležitosti, očividne takej priaznivej, a nepokúsiť sa získať jedným razom všetko.

Revolučná atmosféra pôsobila ako urýchľovač. Navodila myšlienku okamžitého úsilia o uskutočnenie idey plne rozvinutého národa, preskočiac nevyhnutné obdobie jej postupného zakoreňovania a uvádzania do života. Bolo to možné vzhľadom na priaznivú konšteláciu a „otvorenosť“ danej historickej situácie, ktorá priala nádeji na úspech pri pokuse o okamžitú a plnú kultúrnu i politickú inštitucionalizáciu národa, ktorého ideológia bola sotva dopracovaná. Tento pokus vyvoláva dojem *eschatologického* myslenia a konania. Udalosti revolučných rokov predstavujú v štúrovskom myslení zlom. Návrat k predrevolučnému evolucionizmu sa stal, osobitne pre Štúra, nemysliteľným.

Historická príležitosť, jedinečný, neopakovateľný „okamih“ teda ovplyvnil aj charakter štúrovského myslenia. Konštatovali sme, že vykazuje *národotvorný* rozmer a má romantické východisko v herderovskej filozofii jazyka, nie vo „vonkajškových“ štátnych inštitúciách a právnych reguláciách, ale v „organickej“, priam nepolitickej, mimo štátu alebo nezávisle na ňom existujúcej sile, zabezpečujúcej „prirodzenú“ súdržnosť národa, chápaného ako etnická jednotka. Romantický bol aj štúrovský pohľad na slovenskú históriu ako priestor utrpenia a absencie skutkov. „Iba kontrast a odpor, iba bolesť a rany nás zvierajú“, písal Hurban ([12], 126). Štúrovská elita dotvorila už Jánom Kollárom zavedený negatívny a trpný slovenský historizmus, ktorý vyzáťvorkoval uhorskú minulosť Slovákov. Romantická bola predstava pozitívnej dejinnej budúcnosti Slovákov ako Slovanov, viazaná na nadanie k humanite a z neho sa odvíjajúcu dejinnú „misiu“. Dá sa povedať, že romantizmus ako štartovacia základňa slovenského nacionalizmu bol z retrospektívneho pohľadu funkčný, pretože bol zameraný na tvorbu novej skutočnosti, nie na poznávanie existujúcej. Nešlo mu v prvom rade o „pravdu“, ale skôr o realizáciu subjektívnej potreby. „Romantizmus stiera logický a noetický rozdiel medzi ideálom a skutočnosťou“, píše Elena Városová ([2], 132). No, ako som sa snažil ukázať, Štúrom odštartovaný slovenský nacionalizmus sa neoddával ilúziám a romantizovaniu pri uvažovaní o *spôsobe* premeny slovenského etnického, v podstate ľudového spoločenstva na moderný národ ani pri opise a hodnotení stavu tohto spoločenstva. Články v Slovenských národných novinách sú písané v tomto realistickom duchu, svedčia o Štúrovi a jeho spolupracovníkoch ako o realisticky uvažujúcich mysliteľoch a dejateľoch a bez nadsádzky možno konštatovať, že vďaka nahliadnutiam, ktoré obsahujú, sa dajú s úžitkom čítať i dnes a v mnohom ohľade zostávajú dokonca aktuálne. Tvoria klasické texty slovenského politického myslenia a možno ich zároveň pokladať za základ formovania slovenskej liberálnej tradície. Toto sľubne sa rozvíjajúce myslenie paradoxným spôsobom znenazdajky prerušili revolučné udalosti r. 1848, núkajúce rýchlu a radikálnu zmenu. „Duch doby“ vyzýval myslieť *revolučne*, nie *evolučne*. Poslúchnuť jeho „výzvu“ znamenalo byť *realistom chvíle*. „Buďte realisti, žiadajte nemožné!“ To, čo bolo z perspektívy evolúcie vzdialené, sa zrazu z perspektívy revolúcie javilo ako na dosah ruky. Evolučný realizmus bol vystriedaný romanticky podfarbeným revolučným idealizmom, akýmsi fantastickým realizmom, plynúcim z uvedomenia si výnimočnosti a jedinečnosti príležitosti. Dokladom „chopenia sa príležitosti“ sú *Žiadosti slovenského národa v Uhorsku* z mája 1848. Sú manifestáciou vôle získať naraz všetko, ako aj prvým a zároveň klasickým

programom slovenského národovtorného snaženia, ktoré prechádza od dovtedajšieho kultúrneho k politickému nacionalizmu. *Žiadosti* sú zamerané na inštitucionalizáciu moderného slovenského národa v rámci nového Uhorka federalizovaného na etnokultúrnom základe. Neúspech *Žiadostí* a krátke intermezzo Slovanského zjazdu v Prahe, ktorý jasne naznačil prepletenosť problematiky individuálnej a národnej slobody, viedli k pokusu zabezpečiť konštituovanie Slovenska ako novej, z Uhorska vyňatej korunnej krajiny rakúskeho cisára. Cisár sa pokladá za všemocnú inštanciu, od ktorej sa očakáva realizácia národného snaženia. V *Histórii povstania slovenského z roku 1848* Mikuláš Dohnány konštatuje: „Z kníh slovenských môžeš vyčítať i vernosť Slováka k svojmu cisárovi, jeho nádeje, že od slávne panujúceho Domu habsburského je mu spravodlivosť prisúdená a že v nastávajúcom boji pod dvojhľavým orlom habsburským za „vlast“ a kráľa“ bojovať bude“ ([22], 19). Ani toto očakávanie spojené s politickým a vojenským vystúpením sa nespnilo. Politické experimentovanie sledujúce cieľ realizácie kultúrnej i politickej inštitucionalizácie slovenského národa, testujúce a striedajúce „uhorskú vlast“, „slovanstvo“ a monarchu v nádeji na rýchle splnenie národných túžob, bolo bezvýsledné. Politické myslenie štúrovcov bolo pod tlakom revolučných okolností, ktoré posunuli jeho realistické prvky dominujúce v predrevolučnom čase do úzadia a dali vystúpiť romantizmu, ktorý z ich ideovej výbavy nevyrazil a ktorý v čase revolúcie našiel svoju živnú pôdu. Naznačil som však, že romantizmus, viera vo veľký čin, živená entuziazmom nádeje, nie je v revolučných časoch neobvyklá. V prípade štúrovskeho myslenia ho ešte charakterizuje dôvera v panovníka,¹⁰ svojím spôsobom tradičná v slovenskom myslení.

Ako posudzovať neúspech slovenských politických predsavzatí? Ako neskúsenosť elity a naivnosť jej stratégie, či napokon ako inadekvátnosť myslenia? Ako odpovede sa nám núkajú: stanovisko Samuela D. Štefanoviča i práca Ľudovíta Štúra *Slovanstvo a svet budúcnosti*.

Štefanovičov nález. Štefanovič spomína zlyhanie vedenia a myslenia. „Na chorobu tú, nedostatok schopného náčelníctva, trpíme žiaľbohu aj teraz, a jestli pôjdeme i naďalej smerom nastúpeným – púho agitátorským – lebo ten istý smer, čo panoval za času povstania nášho roku 1849, smer totižto fantasticko-fatalistického idealizmu a agitácie, vývodí medzi nami aj dnes: tak budeme povše len tak bedákať, stenať, žalovať a potešovať sa mlkvými výsledkami a prázdnu nádejou vo skvelú budúcnosť ako teraz, až dotiaľ, kým neupotrebí nás niekto – ktokoľvek – čo nevoľný materiál k svojmu prospechu“ ([22], 221). Na citáte upúta poukaz na „nedostatok schopného náčelníctva“ a „fantasticko-fatalistický idealizmus“. V revolučných rokoch 1848 a 1849 slovenskí vodcovia neboli jediní, ktorí neuspeli. Poslanci frankfurtského parlamentu, zväčša profesori, utrpeli takisto neúspech. Zaujímavé je však upozornenie na „fantasticko-fatalistický idealizmus“. Tento termín totiž naznačuje prítomnosť kontraproduktívneho, neúčinného myslenia, absenciu triezveho uvažovania, ktoré by bolo zachovalo pokoj a nadhľad

¹⁰ „Našich panovníkov sa pridriavame nie z nejakej konvenčnej rytierskej vernosti, ktorá sa v novších časoch nemohla ani udržať, ale pretože nás neodolateľne priťahuje osobnosť, ktorá stelesňuje všetko to, čoho sme súčasťou. Nielen z politických dôvodov, ako sa to snažia vysvetľovať naši nepriatelia, a nielen z nenávisťi voči utlačateľom povstali v posledných vzburách Slovania na obranu Rakúska, ktorého sa vzdali sami Rakúšania, no chopili sa zbrani aj preto, aby oslobodili rakúskeho panovníka od hroziaceho nebezpečenstva, a skutočne ich nemožno viniť z toho, že po skúsenosti s tým, ako sa im odplatili Nemci, zmenili svoje názory“ ([1], 124).

v zdanlivo jedinečnej situácii sľubujúcej úspech. Ak sa z tohto hľadiska analyzuje politické myslenie štúrovskej elity, pozorovateľa skutočne upúta maximalizmus požiadaviek, politická fantastika a striedanie, „probovanie“, protichodných metód riešenia, bez dôkladnej predchádzajúcej analýzy. Očakávaná sa orientovali najskôr na Pešť, potom na Slovanstvo: veď Ľudovít Štúr sa na Slovanskom zjazde pýtal: „Cieľ náš by mal byť zachovať ríšu Rakúsku? Cieľ náš je zachovať nás. Najprv musíme slúžiť sebe, potom iným. Dokiaľ Rakúsko stálo, my sme hnili... Pádom Rakúska nepadáme my“ ([16], 255). Podal návrh na vytvorenie „samostatných slovan-ských spojených obcí v Rakúsku“ a zlomenie maďarskej vlády. Neskôr to bol Slovenskou národnou radou deklarovaný boj „za kráľa a jednotu mocnárstva rakúskeho“, ale aj za „slobodu a práva každého obyvateľa krajiny našej“ ([24], 41). Takéto „probovanie“ umožňovala procedurálna a inštitucionálna neukotvenosť štúrovskeho myslenia a hnutia, ktoré v danom okamihu intendovalo zmenu skutočnosti na základe ideálnych nárokov, a nie na základe už existujúcich materializovaných záujmov. Išlo mu o „skok“ do skutočnosti, o snahu zakotviť národ ako faktor a subjekt v dejinnom dianí. Mikuláš Dohnány správne poznamenal, že „tvorca a začiatok naj-novšej histórie na Slovensku je myšlienka, slovo, zápal“ ([22], 18).

Štúrovo slovanstvo ako nové východisko ? Ľudovít Štúr, zakladateľ moderného sloven-ského nacionalizmu a jeden z prominentných formulátorov filozofie slovenskej svojbytnosti, autor konceptu slovenskosti, vo svojom porevolučnom politickom spise koncipovanom na základe skúseností z revolúcie, v ktorej sa hlboko sklamal, netematizoval Slovanstvo, ale Slovanstvo a svet budúcnosti. Jeho výpoveď má charakter politickej kázně, určenej „Bratom Slovanom“. V spise sa dištancuje od rakúskeho panovníka, za ktorého kedysi agitoval, konštatuje jeho etnickú odlišnosť a viazanosť na Nemecko ([1], 141-142), zavrhuje západnú civilizačnú paradigmu. Odmieta katolicizmus, protestantizmus, liberalizmus, komunizmus, austro-slavizmus a nachádza útechu v predstave o akomsi slovanstvom fundamentalizme, reprezentovanom Ruskom, ako o *alternatívnej* modernizačnej opcii. Tento odklon od predchádzajúcich názorov je prekvapivý, ale zároveň aj neprekvapuje. Dokonca v priklone k ruskému cárizmu ako k jedinému slovanstvom mocenskému faktoru možno vidieť záblesk chladnokrvného mocenského realizmu, ale aj pretrvávajúcu dôveru v panovníka či vládcu ako *stelesnenie* politického spoločenstva, pravda, doplnené zistením, že by mal byť *etnicky konvergentný*. Štúrovske experimentovanie, „probovanie“ inštancii schopných splniť slovenské žiadosti je skutočne, ako konštatoval Štefanovič, fantasticko-fatalistickým myslením. A slovanstvo je jeho kontinuuáciou. Štúr ho pokladá za budúcu svetovú civilizačnú paradigmu. Preto zjavne stratil záujem o rozbor a hodnotenie revolučných udalostí zo zorného uhla práve ním iniciovaného konceptu svojbytnosti slovenskosti v uhorskom a habsburskom rámci. Je ochotný obetovať ju mocensky definovanému, filozoficko-historicky idealizovanému slovanstvu, reprezentovanému Ruskom. V ňom akoby slovanstvo i Slovania mali nájsť svoje „uskutočnenie“ a „spásu“. „Slovenská otázka“ sa mu rozplynula v slovanstvom.

Upozornenie na protirečivosť, nevyváženosť a zvratovosť slovenského myslenia ešte nie je vysvetlením tohto javu. Je dôsledkom „teoretickosti“ a praktickej nezakotvenosti, neinštitucionalizovanosti slovenskej národnej identity. Štúr a jeho prívrženci vypracovali ideológiu národného hnutia a pripravovali jej uplatnenie v praxi. Revolúciou sa narušila evolučná logika štúrovskeho národnotvorného myslenia, ktoré bolo v predmarcovom období realistické a kritické

zároveň. Novou revolučnou situáciou podmienená logika emocionalizmu a entuziazmu priala nádeji na okamžité riešenie. Podnecovala presvedčenie, že existujú vonkajšie inštanície schopné poskytnúť vytúžené riešenie. Je to logika, ktorá, samozrejme, protirečí proklamovanému étosu národnej samozodpovednosti v práci *Nárečia slovenskuo*, hoci treba konštatovať, že sa v ňom Štúr slovenskej kontextovosti „slovenstva“ nevzdal. Po revolúcii sa Štúr nevracia primárne k slovenstvu, ale opäť sa obracia k inštancii vonku, hoci „slovenskej“. Takto sa prakticky zrieka artikulovanej slovenskej subjektivosti, ktorú hľadal, našiel a programovo načrtoľ, keď kritizoval fenomén „prilepenectva“. Jeho „fantasticko-fatalistické myslenie“, ak použijeme Štefanovičov termín, očakávalo v istom zmysle zázraky a počítalo s oslobodzujúcimi historickými otrasmí ([1], 145). Viera v zázraky je atribútom religióznej mysle a domnievam sa, že štúrovské myslenie bolo, odhliadnuc od predmarcovej publicistiky v Slovenských národných novinách, dynamizované zosvetšteným, na svet aplikovaným náboženským pátosom.¹¹ Jedna nádej striedala druhú, hoci to boli aj politickým konaním podopreté nádeje, pretože slovenské povstanie je markantným politickým vystúpením. Toto myslenie však vykazuje nepremyslenie konceptov a nedocenenie vlastného akčného potenciálu vo vzťahu k žiadostiam a nárokom, ako aj naivné očakávanie a vieru v spravodlivú vonkajšiu inštanciu a silu, schopnú splniť národné túžby. Chápe politiku ako splňanie spravodlivých nárokov vyššími inštanciami a zdá sa, že v tomto zmysle si zachováva predmodernú vieru v suverenitu vládcu, ktorému deklaruje svoju vernosť ([22], 19).¹² Aj v tomto postoji možno vidieť posilnenie romantizmu v slovenskom politickom myslení a oslabenie realizmu, ktorý sa vcelku sľubne rozvíjal v období vydávania Slovenských národných novín. Zvláštnosťou slovenského národotvorného myslenia a snaženia však je, že sa „zázraky“ predsa len konali.

Zhrnutie. V štúdií mi išlo o prezentáciu štúrovskej koncepcie nacionalizmu, vychádzajúcej z jazyka ako identifikátora národa, viazanej na trpný historizmus, ktorému sa pripisuje funkcia katalyzátora rastu národnej identity. Štúrovská ideológia v nadväznosti na národobornú ideológiu, brániacu národné *danosti* – materinský jazyk a existujúcu kultúru – nadobudla *národotvornú* kvalitu, pretože sa zamerala na dynamizáciu a pretvorenie týchto daností na sústavu štandardnej národnej kultúry, budovanej na novom spisovnom jazyku. Vyvinula princíp „slovenstva“, osobitnej slovenskej národnej identity, a rozvíjala projekt inštitucionalizácie rozbiehajúceho sa slovenského národného života. Intendovala premenu slovenskej etnie – spoločenstva jazyka a zvykov – na moderný národ, na spoločenstvo občianstva a zákona. Ideológia z predmarcového obdobia svedčí o kritickom ujasňovaní si situácie, ideí a prostriedkov národotvorného snaženia. Počíta s evolučným scenárom vývinu a inštitucionalizácie

¹¹ *Genealógia* nacionalistickej mysle by si zasluhovala sústredený výskum. Doterajšia literatúra o nacionalizme ([14]; [28]) ukázala, že národotvorné myslenie prýšti aj z istého typu protestantskej nábožnosti, v Nemecku i u nás formovanej pietizmom. Nacionalistické pojmoslovie „prebudenia“, „znovuzrodenia“, „povyšenia“, „uznania“, odkazy na „utrpenie“, prenos pátosu piety na svetskú entitu národa má svoj pôvod v pietizme ([28], 319). Dochádza teda k prenosu konceptov budujúcich na emocionalizme a entuziazme z oblasti náboženstva do oblasti sociálnopolitického myslenia, a to aj prostredníctvom romantizmu. Z hľadiska slovenskej odbornej spisby existujú k danej téme závažné podnety v kultúrohistorických štúdiách Milana Hamadu.

¹² Porovnaj aj názor Jána Kollára na problém vernosti a poslušnosti voči panovníkovi ([26], 112).

slovenského národa ako dejinne činného subjektu. Roky 1848 – 1849 náhle poskytli príležitosť zdánlivo urýchleného a úplného uskutočnenia inštitucionalizácie národa. Sklamanie týchto romantických očakávaní paradoxne neznamenalo koniec romantizmu v slovenskom myslení, kultúre i politike, ktorého sledovanie a skúmanie je intelektuálne pútavé, vedecky užitočné a pre poznávanie slovenského modernizačného procesu relevantné.

LITERATÚRA

- [1] ŠTÚR, L.: Slovanstvo a svet budúcnosti. Bratislava 1993.
- [2] VÁROSSOVÁ, E.: Filozofia a romantizmus. In: Slovenská literatúra XX, 2, 1973.
- [3] GELLNER, A.: Národy a nacionalizmus. Praha 1993.
- [4] HOIČ, S.: Máme sa stať Maďarmi? (1833). In: Ormis, J. V.: O reč a národ. Slovenské národné obrany z rokov 1832-1848. Bratislava 1973.
- [5] WERBŐCZI, S.: Opus Tripartitum. T. II. Vindobonae 1627.
- [6] KOHN, H.: The Idea of Nationalism. A Study in its Origins and Background. New York 1967.
- [7] BARANY, G.: S. Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism. Princeton, Princeton University Press 1968.
- [8] RAPANT, D.: Slovenský prestolný prosbopis z roku 1842. Lipt. Sv. Mikuláš 1943.
- [9] KOLLÁR, J.: Nábožnosť a národnosť ako sestry. In: Kázně a feči. II. zv., Budín 1844.
- [10] HENSZLMANN, E.: Über die sprachverschiedenen Stämme Ungarns. In: Vierteljahrshäfte aus und für Ungarn. Pest 1843/1.
- [11] ŠUHAJDA, L.: Maďarizmus v Uhorsku z právnej, historickej a rečovej stránky (1834). In: Ormis, J. V.: O reč a národ. Slovenské národné obrany z rokov 1832-1848. Bratislava 1973.
- [12] HURBAN, J. M.: Životopisy a články (ed. Chmel, R.). Bratislava 1973.
- [13] ČAPLOVIČ, J.: Slovanstvo a pseudomaďarstvo (1842). In: Ormis, J. V.: O reč a národ. Slovenské národné obrany z rokov 1832-1848. Bratislava 1973.
- [14] PINSON, K. S.: Pietism as a Factor in the Rise of German Nationalism. New York 1934.
- [15] ČÍŽEVSKIJ, D.: Štúrova filozofia života. Bratislava 1941.
- [16] ŠTÚR, L.: Dielo v piatich zväzkoch. II. diel Slovakia, bratia! Bratislava 1956.
- [17] BARNARD, F.M.: Herder's Social and Political Thought. From Enlightenment to Nationalism. Oxford 1965.
- [18] MATUŠKA, A.: Štúrovci. Bratislava 1948.
- [19] ŠTÚR, L.: Dielo v piatich zväzkoch. I. zv. Politické state a prejavy. Bratislava 1954.
- [20] HODŽA, M.: Československý rozkol. Turč. Sv. Martin 1920.
- [21] RAPANT, D.: Dejiny slovenského povstania r. 1848-49. Diel prvý: Slovenská jar 1848. Turč. Sv. Martin 1937.
- [22] DOHNÁNY, M.- ŠTEFANOVIČ, S. D.: Slovenské povstanie 1848-1849 (ed. Kraus, C.). Bratislava 1988.
- [23] Slovenské národné noviny (1846-1848).
- [24] DOKUMENTY k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848-1914. I. diel 1848-1867 (zost. František Bokes). Bratislava 1962.
- [25] ŠTÚR, L.: Nárečie slovenské alebo potreba písania v tomto nárečí. Turč. Sv. Martin, 1943.
- [26] KOLLÁR, J.: O literárnej vzájomnosti (ed. Karol Rosenbaum). Bratislava 1954.
- [27] BORBIS, J.: Die Märtyrerkirche der evangelisch-lutherischen Slovaken. Erlangen 1863.
- [28] GREENFELD, L.: Nationalism. Five Roads in Modernity. Cambridge, Mass., London 1992.
- [29] OSUSKÝ, S. Š.: Štúrova filozofia. Bratislava 1936.

PhDr. Tíbor Pichler, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR